

MATERIJALNO KRIVIČNO PRAVO

<https://doi.org/10.7251/CEST1524109K>

UDK 340.1:343.91–053.6

REFERAT

ISTORIJSKOPRAVNI OSVRT NA KRIVIČNOPRAVNI
POLOŽAJ MLADIH KOD NAS¹**prof. dr Miomira P. Kostić**

redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Republika Srbija, kosticm@prafak.ni.ac.rs;
<https://orcid.0000-0002-1802-7733>

prof. dr Marina M. Simović

redovni profesor, Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta "Apeiron" u Banjoj Luci,
sekretar Ombudsmana za djecu Republike Srpske, marina.simovic@gmail.com;
<https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>

Sažetak: O istoriji krivičnopravne zaštite i odgovornosti djeteta u Republic Srbiji može se suditi samo na osnovu sačuvanih pravnih spomenika. Tek od druge polovine XIX vijeka u Srbiji je donijeta dopuna Kaznitelnog zakona za poare i krađe u maju 1847. godine, kojom se po prvi put precizno izdvaja kategorija maloljetnih učinilaca krivičnih djela. Prema Kriminalnom (Kaznitelnom) zakoniku za Knjaževstvo Srbiju iz 1860. godine, maloljetstvo je bila okolnost koja je isključivala uračunljivost. Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine je sve učinioce krivičnih djela do navršene dvadeset i prve godine života, kada nastupa krivičnopravno punoljetstvo, dijelio u nekoliko kategorija.

Poslije okončanja Drugog svjetskog rata djeca počinju da uživaju zaštitu od svih krivičnih djela - podjednako kao i odrasle osobe. Ipak, propisuju se izvjesni oblici specifične krivičnopravne zaštite djece od krivičnih djela kojima se napadaju ili ugrožavaju specifična dobra i interesi djece, vezani za njihov uzrast. Od 2005. godine u Republici Srbiji na snazi je posebno maloletničko krivično zakonodavstvo i Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica.

Ključne riječi: mladi; maloljetnička delinkvencija; krivica; istorija; Srbija.

1. UVOD

Mnogobrojna pitanja, vezana za osnovne postavke kriminologije kao samostalne nauke, poput predmeta, metoda, ideoloških polazišta kriminologa/kriminološkinja prilikom tumačenja dobijenih empirijskih rezultata istraživanja, na prvi pogled predstavljaju standardne teme, koje spadaju u polazne tačke kriminološke književnosti.

¹ Ovaj rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Odgovornost u pravnom i društvenom kontekstu“, koji finansira Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, u periodu 2020-2025. godine.

Od samih početaka nastanka razmišljanja o kriminalitetu i zločincu, na način koji nije bio samo krivičnopravni, javila se, prije svega, heterogenost, neodređenost u shvatanjima o pojmu zločina i kriminaliteta uopšte. Kriminološkim pitanjima najprije su se počeli baviti stručnjaci različitih drugih nauka, psiholozi, biolozi, ljekari, antropolozi, sociolozi, koji su saznanja svojih nauka i naučnih disciplina koristili kao izvor za interpretaciju i tumačenje različitih činjenica koje su se izdvajale posmatranjem kriminalnog fenomena ili samog zločinca.

Pitanja vezana za kriminalitet maloljetnika, maloljetničku delinkvenciju ili društveno negativno ponašanje mladih lica nisu od samih početaka razvoja kriminologije bila tako zastupljena u izučavanju. Tek mnogo kasnije u odnosu na kriminološke teorije, koje su svoje izučavanje korijenima kriminaliteta bazirale na endogenim karakteristikama učinilaca (antropološka, biološka – psihološka, psihopatološka, na primjer) javile su se sociološke teorije, koje su u prvi plan istakle uticaj porodice, susjedstva, obrazovanja, na pojavu maloljetničke delinkvencije, i drugih kriminoloških pojava.

Otkuda inspiracija za ovaj rad, ovako naslovljen, navedenim razmišljanjima? Kriminologija obiluje brojnim saznanjima o fenomenološkim i etiološkim svojstvima kriminaliteta. Njena dostignuća u oblasti preveniranja zločina nemjerljiva su. Podsećanje na njene osnovne naučne postulate, kao i dostignuća u oblasti kriminalizacije i dekriminalizacije pojedinih ponašanja, moraju biti korišćena na način koji će građanima predočiti saznanja o zločinu kao ljudskom činu, koga je nemoguće potpuno iskorijeniti, s jedne strane, a čije prepoznavanje i ulaganje državnih i pojedinačnih napora u njegovu prevenciju, s druge strane, mora biti prioritet svake države.

Tako, u klasičnoj kontinentalnoj kriminološkoj književnosti, modernijeg doba, navodi se razmišljanje o tome da su mladi više žrtve nego učinioci, da njihov položaj u porodici i društvu zavisi od starijih, pa samim tim, kao radno neaktivni (slično i u odnosu na starije osobe) djeca i maloljetnici treba da uživaju apsolutnu zaštitu u društvu, pa sve do dekriminalizacije svega što oni učine (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, Kostić, 2012, 219). A, zatim, ovdje, u Republici Srbiji, dogodi se, do tada nezamislivo - Ribnikar. U kojoj su mjeri naša saznanja mogla da preveniraju zločin ili se krug saznanja o maloljetnicima kao učiniocima krivičnih djela ipak nije zatvorio i zahtijeva novu spiralu saznanja o uočavanju „znakova za uzbunu“. Prije novijih saznanja, neophodno je podsjetiti se činjenica iz prošlosti.

O istoriji krivičnopravnog položaja djeteta kod nas može se suditi samo na osnovu sačuvanih pravnih spomenika. U starom srpskom pravu teško je utvrditi postanak i razvitak subjektivne vinosti jer o tome ne postoje izvori podataka. Sačuvani zakonski spomenici ne sadrže odredbe kojima se regulišu ova pitanja, a pisani izvori pravne prakse ne postoje. Taranovski ističe da nema podataka o tome da li su maloljetstvo i duševna poremećenost isključivali podobnost za uračunljivost, dakle i vinost i odgovornost ili nisu. Ipak, može se pretpostaviti da je usljed postojanja „redovne kolektivne odgovornosti kuće“ - ličnost učinioca krivičnih djela bila skrivena od suda. Međutim, još prije donošenja Dušanovog

zakonika, neodgovornost maloljetnika i duševno bolesnih propisivali su Prohiron² (Avramović, Stanimirović, 2018, 169, 170) i Vlasterova sintagma³, odakle su sve odredbe mogle prodirjeti u staro srpsko pravo (Taranovski, 1996, 387).

Dušanov zakonik ne sadrži odredbe koje bi izričito ukazivale na posebna pravila o odgovornosti i kažnjavanju maloljetnika. Pošto je za vinost potrebna svijest, vinost neće postojati kod onoga ko nije svjestan svoje radnje. Zakonik subjektivnu vinost ističe samo u slučaju pojedinih krivičnih djela, kada zakonodavac to smatra važnim. Tako, na primer, Taranovski navodi da se u Zakoniku pominje nehvalica, koja ne označava samo umišljaj uopšte, nego i naročitu vrstu umišljaja, i to umišljaj od većeg zločinačkog naprezanja. U tom smislu, nehvalica se nalazi u odredbi Zakonika o ubistvu. „Kto nest došal nahvalica po sile, tere je učinil ubistvo, da plati 300 perper, ako li bude prišel nahvalicom, da mu se obe ruke otseku“ (član 87).

Kao bitna obilježja umišljaja ističe se hvalisanje i otvoreno nasilje (Taranovski, 1996, 386). Posebno je bilo propisano kažnjavanje za paricid⁴, bez izričitog navođenja doba starosti učinioca. Naime, „ko se nađe da je ubio oca ili mater ili brata ili čedo svoje, da se taj ubica sažeže na ognju“ (Jasić, 1968, 170).

2. SRPSKA LEGISLATIVA U 19. I 20. VIJEKU

Tek od druge polovine 19. vijeka u Srbiji je donijet zakon kojim se po prvi put precizno izdvaja kategorija maloljetnih učinilaca krivičnih djela.⁵ Dopunom

² Prohiron je pravni zbornik vizantijskog cara Vasilija Makedonca i njegovih sinova Konstantina i Leona, objavljen između 870. i 879. godine. Prohiron sadrži izvode iz Justinijanovih Institucija, Pandekta (Digesta), Kodeksa i Novela. Preveden na srpski jezik, ušao je u Nomokanon Svetog Save (Svetosavski nomokanon, zakonopravilo, uput upravljanja nazvan i Krmčija - po krmci, mjesto za upravljanje čamcem ili brodom) i u ruske crkvene zakone.

³ Sintagma Matije Vlastara predstavlja zbornik vizantijskog prava sačinjen 1335. godine u Solunu. Dobio je ime po svome sastavljaču, svetogorskom kaluđeru Matiji Vlastaru, a starogrčka riječ „sintagma“ označava zbornik propisa. Pripada kategoriji nomokanona, jer sadrži crkvena pravila i svetovne propise. Kao izvori svetovnih odredaba za Sintagmu upotrijebljeni su Prohiron, Vasilike i Novele. Sintagma Matije Vlastara prevedena je na srpski jezik za vrijeme cara Dušana i bila je recipirana u pravo srednjovekovne Srbije i dobrim dijelom njena redakcija (poznata kao *Skraćena sintagma*) inkorporirana u Dušanov zakonik (https://www.wikiwand.com/sr/Sintagma_Matije_Vlastara, 11.2.24).

⁴ Paricid predstavlja čin ubijanja vlastitih roditelja. Dolazi u dva oblika - ubistvu oca (patricid) i majke (matricid). U širem značenju se pod tim može podrazumijevati i ubistvo porodičnih posvojioca, staralaca, a u patrijarhalnim društvima i glave porodice, odnosno poglavice ili vladara (regicid).

⁵ Prema odredbama Karađorđevog kriminalnog zakonika iz 1807. godine najčešća tjelesna kazna bilo je batinanje štapovima muškaraca, kamdžijama žena, a trskom, odnosno rogozom - nedoraslih. Tek donošenjem Ustrojstva sudova okružnih, 1840. godine, otpočela je primjena relativnog određivanja kazne. Prilikom izricanja krivičnih sankcija učiniocima, sud je vodio računa o polu i starosti učinilaca, subjektivnim karakteristikama

Kaznitelnog zakona za poare i krađe iz maja 1847. godine najprije je bilo određeno da se starije maloljetno lice („maloletno no doraslo“) kažnjava četvrtinom ili polovinom propisane tjelesne kazne, a zatim je, te iste godine, unutar same kategorije maloljetnika napravljena razlika u kažnjavanju „nedoraslih“ učinilaca i maloljetnika. „Nedoraslo lice“ ispod 14 godina ima se predati roditeljima, staratelju, učitelju ili gazdi da ga ovi kazne; mlađi maloletnici (od 14-16 godina starosti) umjesto smrću ili mrtvom šibom kažnjavaju se bojem štapovima, kamdžijama ili rogozom, a stariji maloljetnici (iznad 16 godina) pošteđeni su smrtne kazne i umjesto nje kažnjavaju se šibom ili robijom od šest do devet godina (ako su tjelesno slabi da šibu podnesu) (Živanović, 1967, 472-4).

Odredbe o maloljetnim učiniocima poare i krađe proširene su 2. septembra 1850. godine na kažnjavanje maloljetnih hajduka, jataka, a od 31. januara 1853. godine i na sve maloljetne učinioce bilo kojeg krivičnog djela (Živanović, 1967, 472-4). Prema Policijskoj uredbi iz 1850. godine i Zakonu o zamjeni tjelesnih kazni iz 1853. godine za zamjenjivanje tjelesnih kazni maloljetnim osuđenima bila su data posebna pravila.⁶

Potpun i sistematizovan krivični zakonik Srbija donosi 1860. godine pod nazivom Kriminalni (Kaznitelni) zakonik za Knjaževstvo Srbiju. U Zakoniku je uzrast učinilaca krivičnih djela doveden u neposrednu vezu sa njihovom krivičnom odgovornošću, tako da je maljoletstvo bila okolnost koja je isključivala uračunljivost, pa samim tim krivičnu odgovornost. U kategoriju krivično neodgovornih za zločine i prestupe zakonodavac je uvrstio učinioce koji „nemaju punih dvanaest godina“, kao i one koji bi imali punih dvanaest godina ali još ne bi navršili šesnaestu godinu, a dokazalo bi se da su „bez razbora učinili zločinstvo ili prestuplenije“. Ako su učinioći bili u uzrastu od 12-16 godina i krivično djelo učinili „s razborom“, maloljetstvo se obavezno uzimalo kao ublažavajuća okolnost, pa se umjesto smrtne kazne ili robije izricao zatvor do deset godina, a kod prestupa najviše polovina one kazne „na koju bi se osudili da su stariji“.⁷

ličnosti učinilaca, motivima i načinu izvršenja djela (Atanacković, 1988, 239-241).

⁶ Prema odredbama Policijske uredbe, tjelesno se nisu mogli kažnjavati sveštenici, zvaničnici i druga ugledna lica i maloljetnici do 13 godine života koji ne potpadaju pod policijsko kažnjavanje. U: (Nikolić, 1991, 44-45).

⁷ U knjizi „Vodič Istorijskog arhiva Niš“, pod t. 3. „Pravosuđe“ opisani su fondovi organa koji vrše pravosudnu funkciju. Arhiv čuva fragmentarnu građu sudova okruga Aleksinca i Niša. Svi fondovi su sređeni izuzev fonda Okružnog javnog tužilaštva Niš. Arhivski fondovi do 1941. godine obuhvataju građu iz Suda okruga aleksinačkog od 1836-1915. i Prvostepenog suda Niš od 1878-1915. godine. Arhivska građa ove dvije ustanove sastoji se od nepotpunih spisa. Spisi aleksinačkog suda od 1841-1914. godine sadrže razne sudske parnice i presude. Iz Prvostepenog suda Niš sačuvane su samo dvije knjige, koje ne sadrže građu o presudama donijetim protiv maloljetnika u tom periodu. Iz rada Okružnog suda u Nišu za period 1945-1966. godina sačuvani su spisi o krivičnim djelima maloljetnika i izrečena prvostepena rješenja Okružnog suda (KM). Ova građa u vrijeme istraživanja vezanih za predmet ovoga rada nije bila dostupna u Arhivu (Vodič Istorijskog arhiva Niš, 1996, 180-181).

Za učinioce do navršene 21 godine života Zakonik prećutno uzima da ne posjeduju sva ona psihička svojstva neophodna za punu sposobnost svijesti o sopstvenim djelima. Krivac toga uzrasta ima se kazniti sa najviše dvije trećine kazne propisane za učinjeno djelo, a umjesto na smrtnu kaznu, obavezno će se osuđivati na robiju ili zatočenje. Za učinjene istupe, pak, djeca do navršene dvanaeste godine „predavaće se roditeljima ili tutorima da ih kazne“, a đaci – „njiovim učiteljima ili profesorima, da ih ovi shodno školskim zakonima kazne“ (Nikolić, 1991, 147).

Na teritoriji Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije primjenjivao se Kazneni zakon o zločinima, prestupima i prekršajima od 27. marta 1852. godine. U zločin se nije ubrajao čin ili propust učinioca ako „on ne bude još navršio 14 godina vijeka svoga“ (gl. I, čl. 2., st. d.). Olakšavajuća okolnost kod učinjenog zločina bila je „kada učinitelj ne bude još navršio dvadesete godine vijeka svoga“ (gl. IV, čl. 46, st. a.). Djeca do navršene desete godine koja izvrše neku kažnjivu radnju (prestup ili prekršaj), „ostavit se imaju jedino kažnjenju domaćem“. U uzrastu od navršene jedanaeste do navršene četrnaeste godine za sva učinjena dela koja se „samo zarad nedoraslosti učinitelja ne ubrajaju za zločinstva“ (čl. 2, st. d), učinioci se kažnjavaju kao za prekršaj (Kazneni zakon o zločinstvih, prestupciji i prekršajih, od 27. maja 1852. godine).

Ovaj zakonik bio je primjenjivan na teritoriji Slovenije i Dalmacije, dok je u Vojvodini i Međumurju bio na snazi V Zakonski članak iz 1878. godine (Kazneni zakon o zločinstvima i prestupima). U BiH je bio na snazi Kazneni zakon o zločinstvima i prestupima od 26. juna 1879. godine. Crna Gora je donijela svoj Krivični zakonik za Kraljevinu Crnu Goru 23. februara 1906. godine, prema čijim odredbama je postojala krivična neodgovornost za osobe koje nisu navršile dvanaestu godinu života (član 55).

Austrijsko kazneno zakonodavstvo važno je u Hrvatskoj sa Dalmacijom, u Sloveniji i sa manjim izmjenama u BiH, dok je Krivični zakonik Kraljevine Crne Gore predstavljao skoro vjernu kopiju srpskog Kaznenog zakonika (Sržentić, Stajić, Lazarević, 1979, 65). Neke odredbe austrijskog KZ izmijenjene su 1879. godine Osnovom novoga kaznenog zakona o zločinstvih i prestupciji za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju (tzv. Derenčinova „Osnova“). „Osnovom“ je propisana apsolutna krivična neodgovornost osoba mladih od dvanaest godina. Za maloljetnike između dvanaest i šesnaest godina života predviđa se mogućnost krivičnog progona samo ako su dozreli „do spoznanja kažnjivosti počinjenih djela“ (Hirjan, Singer, 1978, 16).

Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine je sve učinioce krivičnih djela do navršene dvadeset i prve godine života, kada nastupa krivičnopravno punoljetstvo, dijelio u nekoliko kategorija. Nezrelost za kažnjavanje bila je apsolutne i relativne prirode. Apsolutna nezrelost se odnosila na djecu do navršene četrnaeste godine života jer ona nisu u stanju da shvate prirodu i značaj protivpravnosti. Drugu kategoriju, za koju je važila relativna nezrelost za kažnjavanje, sačinjavali su maloljetnici između četrnaeste i sedamnaeste godine života, koji nisu u stanju ozbiljno da shvate prirodu i značaj protivpravnosti i

„prema tom shvatanju da rade“. Nezrelost se kod djece smatrala ličnim osnovom isključenja vinosti, kod maloljetnika osnovom načelnog isključenja kazne i specijalnog postupanja po naročitim propisima krivičnog zakona (&& 26-29) (Aćimović, 1937, 101).

Djeca učinioci krivičnih dela nisu mogla biti kažnjena za učinjeno delo. Ako se utvrdi da dijete „nije napušteno ili moralno pokvareno“, bilo je predavano roditeljima, staratelju ili školskim vlastima „da ga po svom nahodaenju disciplinski kazne, da se o njemu staraju i nad njim vode nadzor“ (& 26. st. 2). U slučaju da je dijete bilo napušteno ili moralno pokvareno, predavano je zavodu za vaspitanje ili podesnoj porodici, gdje je ostajalo sve dok se ne popravi, a najduže do svoje sedamnaeste godine (& 26. st. 3) (Aćimović, 1937, 101).

Pod određenim pretpostavkama, vaspitne mjere su se mogle primijeniti samo prema mlađim maloljetnicima. Jedino je ova uzrastna kategorija učinilaca mogla da izbjegne kaznu i to ako „nisu mogli shvatiti prirodu i značaj svoga djela ili prema tome shvatanju da rade“ (Hirjan, Singer, 1978, 18), u slučajevima kada su bili relativno nesposobni za uračunljivost. Kod učinilaca krivičnih djela ove starosne kategorije mogla je postojati relativna sposobnost za uračunljivost „ako je tako zreo da je mogao da shvati prirodu i značaj krivičnog djela i prema tom shvatanju da radi“. Ni takav maloljetnik se nije kažnjavao, ali je Zakon protiv njega ipak propisivao nešto strožije mjere.⁸ Stariji maloljetnici su smatrani apsolutno sposobnim da budu krivično odgovorni. Zakonom je bilo predviđeno da se sa njima postupa blaže nego sa punoletnim učiniocima krivičnih djela i u skladu sa tim primjenjivan je sistem blažih kazni po naročitim pravilima Zakona.⁹

Prema opštem dijelu Krivičnog zakonika iz 1947. godine bilo je predviđeno da učinioci mlađi od četrnaest godina nisu krivično odgovorni za učinjeno djelo i bili su predavani roditeljima ili organima starateljstva radi primjene vaspitnih mjera ili upućivanja u zavod za vaspitanje. Za maloljetne delinkvente u uzrastu od četrnaest do osamnaest godina smatralo se da su krivično odgovorni ako su mogli da shvate značaj djela i upravljaju svojim postupcima. Njima su se za učinjeno djelo izricale kazne, ali im se nije mogla izreći smrtna kazna i kazna lišenja slobode sa prinudnim radom u doživotnom trajanju. Pri izricanju ostalih kazni, maloljetstvo učinioca predstavalo je olakšavajuću okolnost.

Težnja ka široj primjeni vaspitnih mjera prema maloljetnim delinkventima došla je još više do izražaja u Krivičnom zakonu iz 1951. godine. Ovaj zakon zadržao je podjelu maloljetnika na krivično odgovorne i krivično neodgovorne.¹⁰

⁸ Ako maloljetnik nije napušten ili moralno pokvaren, izricao se ukor i otpuštanje na prokušavanje. Ako je mlađi maloljetnik napušten ili moralno pokvaren njemu je izricana mjera upućivanja u zavod za vaspitanje ili mjera upućivanja u zavod za popravlanje. (Aćimović, 1937, 140).

⁹ Starijem maloljetniku se nije mogla izreći smrtna kazna ili vječita robija. Protivno opštem propisu, a po Zakonu o državnom sudu za zaštitu države od 31. decembra 1929. godine, maloljetnik do navršene osamnaeste godine života se mogao osuditi na smrtnu kaznu ili na kaznu vječitu robiju (član 9. stav 1). (Aćimović, M., 1937, 137).

¹⁰ Maloljetnim delinkventima se nije mogla izreći smrtna kazna, ograničenje građanskih

Najznačajnije promjene u položaju maloljetnih delinkvenata u krivičnom pravu izvršene su Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 1959. godine. Maloljetnom delinkventu više se nisu mogle izreći kazne koje se primjenjuju prema punoljetnim delinkventima. Vaspitna mjera je osnovna krivična sankcija za maloljetnike. Broj vaspitnih mjera je povećan i one su svrstane u tri osnovne grupe: disciplinske vaspitne mjere, vaspitne mjere pojačanog nadzora i zavodske vaspitne mjere. Predviđena je posebna kazna – maloletnički zatvor, koja se pod određenim uslovima može izreći maloletnom delinkventu u uzrastu od šesnaest do osamnaest godina.

Tada je prvi put stvorena zakonska mogućnost da se vaspitne mere, pod određenim uslovima, mogu izreći punoljetnim delinkventima (Sržentić, Stajić, Lazarević, 1979, 492). U zakonodavstvu je od toga trenutka prihvaćen zaštitnički (welfare) model krivičnog položaja maloljetnika, koji je inače, do skoro, bio vladajući u većini evropskih i vanevropskih zemalja (Perić, 1995, 16).

Prema načelnim odredbama Krivičnog zakonika Srbije i Crne Gore (KZ SCG, 1994), koje se odnose na regulisanje krivičnog statusa maloljetnika, zadržane su starosne granice ustanovljene Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 1959. godine, kao i pravila o vrsti krivičnih sankcija koje se mogu izricati kategorijama mlađih i starijih maloljetnika kao učinilaca krivičnih djela.

Zakonom o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije (47/1994) predviđene su neke izmjene koje se odnose na trajanje vaspitne mjere izrečene punoljetnom licu i na dejstvo vaspitnih mjera i kazne maloljetničkog zatvora. Naime, kada je punoljetnom licu, koje je izvršilo krivično djelo kao maloljetno ili mlađem punoljetnom licu izrečena zavodska vaspitna mjera, ono može ostati u vaspitnoj ustanovi ili vaspitno-popravnom domu do navršene dvadeset i treće godine života (član 29). Zatim, u odnosu na dejstvo vaspitnih mjera i kazne maloljetničkog zatvora „lica koja izdržavaju mjeru upućivanja u vaspitno-popravni dom ili kaznu maloljetničkog zatvora ne mogu za to vrijeme vršiti izborne funkcije u državnim organima, organima teritorijalne autonomije, organima lokalne samouprave, organima upravljanja, poslovnim organima ili drugim organima u preduzećima ili drugim organizacijama“ (član 30).¹¹

prava i trajna zabrana bavljenja određenim zanimanjem. Mlađim maloljetnicima izricale su se u principu vaspitne mjere, ali ako su učinili krivično djelo za koje je bila propisana kazna teža od deset godina strogog zatvora - mogla im se izreći samo kazna. Stariji maloljetnici su se kažnjavali za učinjeno krivično djelo, ali ako je za djelo bila propisana kazna strogog zatvora do pet godina ili blaža kazna, sud je mogao izreći vaspitnu mjeru (Sržentić, Stajić, Lazarević, 1979, 491).

¹¹ Raniji član 42. KZ RS glasio je: “Lica koja izdržavaju mjeru upućivanja u vaspitno-popravni dom ili kaznu maloljetničkog zatvora ne mogu za vrijeme izdržavanja mjere ili kazne vršiti biračko pravo, niti mogu vršiti izborne funkcije u državnim organima ili organima društvenog samoupravljanja u organizacijama udruženog rada ili drugim organizacijama“.

Promjene u materijalnom krivičnom pravu u pogledu granica i kvaliteta krivične odgovornosti, kao i sistema krivičnih sankcija prema maloljetnicima, praćene su odgovarajućim transformacijama proceduralnog prava, kao i organizacijskim pravilima pravosudnih institucija (Kostić, 202, 574). Ipak, priznavanje specifičnosti krivičnoprocesnog položaja maloljetnih učinilaca krivičnih djela prihvatano je sporije nego diferenciranje njihovog statusa u odnosu na status punoljetnih učinilaca u materijalnom krivičnom pravu (Hirjan, Singer, 1978, 351). S druge strane, države su se suočile sa poteškoćama u pogledu nezbrinute djece i sporova vezanih za zanemarivanje, zloupotrebu i vaspitnu ugroženost maloljetnika, što je, vremenom, postalo predmet posebne jurisdikcije maloljetničkih ili porodičnih sudova (Obretković, 1996a, 152). U krivičnom procesnom zakonodavstvu usvojena je takva forma krivičnog postupka prema maloljetnicima prema kojoj se postupak prema maloljetnicima reguliše posebnim odredbama u okviru Zakonika o krivičnom postupku.

Značajan napredak u krivičnoprocesnom položaju maloljetnih delinkvenata postignut je u Zakoniku o krivičnom postupku iz 1953. godine. Zakonik je određivao posebnog sudiju za maloljetnike za odlučivanje u predmetima maloljetnika i određene uslove za sudije porotnike. Javnost je bila isključena sa glavnog pretresa, a tok postupka i sadržaj presude nije bilo moguće objaviti bez dozvole predsednika vijeća za maloljetnike.

Novelom Zakonika o krivičnom postupku iz 1959. godine unijeto je niz novih odredaba o krivičnoprocesnom položaju maloljetnika.¹² U izmjene i dopune Novele ZKP-a iz 1959. godine unijete su nove odredbe u krivični postupak prema maloljetnicima. Tako, na primjer, izmenom i dopunom iz 1967. godine uvodi se nekoliko promjena u organizaciju krivičnog postupka prema maloljetnicima. Dolazi do rezervisanja primjene principa oportuniteta u pokretanju krivičnog postupka, odnosno obustavi u pripremnj fazi samo za najlakša krivična djela. Sudija za maloljetnike je isključivi organ pripremnog postupka i jedini ovlašćeni za određivanje pritvora. Novelom je uveden institut kojim je predviđena mogućnost da sudija za maloljetnike iskaže svoje neslaganje sa zahtjevom javnog tužioca za pokretanje pripremnog postupka (Hirjan, Singer, 1978, 324).

¹² Novelom se predviđa organizovanje posebnih vijeća za maloljetnike u opštinskim, okružnim, republičkim odnosno pokrajinskim vrhovnim sudovima; mogućnost koncentracije mjesne nadležnosti više opštinskih sudova kod jednog opštinskog suda na području istog okružnog suda, kao i prvostepene stvarne nadležnosti kod jednog okružnog suda za krivična djela iz opštinske i okružne stvarne nadležnosti na čitavom području okružnog suda. U pogledu pokretanja postupka prema maloljetnicima, značajno se odstupa od opšte procedure. Javni tužilac ima ovlašćenje da ocjenjuje opravdanost pokretanja postupka prema maloljetniku za lakša krivična djela, odnosno da se već pokrenuti postupak obustavi, ako s obzirom na okolnosti djela i maloljetnikovu ličnost gonjenje maloljetnika ne bi bilo svrsishodno (načelo oportuniteta). Brojna ovlašćenja organa starateljstva, u svim fazama postupka, stavila su ovaj državni organ u položaj procesnog subjekta, a ne u položaj stranke u procesnom smislu, i to samo zbog toga što organ starateljstva nije ovlašćen za podnošenje pravnih lijekova protiv odluka suda (Hirjan, Singer, 321-322).

Novi Zakon o krivičnom postupku od 24. decembra 1976. godine¹³ sadrži odredbe kojima se posebno reguliše postupak prema maloljetnicima u glavi XXVII ovog zakona. Velikim brojem posebnih odredaba ustanovljavaju se novi procesni instituti ili se uređuju na drugačiji način, uz značajna odstupanja od osnovnih procesnih principa i forme redovnog krivičnog postupka. Postupak se sprovodi po ovim osnovnim odredbama, a odredbe procesnog zakona o redovnom krivičnom postupku primjenjuju se ako nisu u suprotnosti sa posebnim odredbama o postupku prema maloletnicima (član 452. stav 1).¹⁴

Osobenosti postupka prema maloljetnicima daju mu karakter posebnog postupka, koji je u skladu sa osnovnom koncepcijom „pružanja zaštite i pomoći maloljetniku“. Neke od osobenosti odnose se na postojanje posebnog suda za maloljetnike (sudija za maloljetnike i vijeće za maloljetnike)¹⁵, čija se aktivnost ne završava donošenjem pravnosnažne sudske odluke. Sud je obavezan da vrši nadzor nad izvršenjem svojih odluka.¹⁶

¹³ Zakon o krivičnom postupku, Službeni list SFRJ br. 4/77, 36/77, 60/77, 14/85, 26/86, 74/87, 57/89 i 3/90; Službeni list SRJ br. 27/92 i 24/94.

¹⁴ Predviđeno je da se ovaj postupak prevashodno primjenjuje prema licima koja su izvršila krivično djelo kao maloljetnici, a u vrijeme pokretanja postupka, odnosno suđenja, nisu navršila dvadeset jednu godinu života. Međutim, Zakon dopušta da se ovaj postupak, u najvećem i najznačajnijem dijelu, može primijeniti prema mlađim punoljetnim licima, ako se do početka glavnog pretresa ustanovi da se prema tim licima može izreći vaspitna mjera, shodno propisima materijalnog krivičnog prava, pod uslovom da do početka glavnog pretresa ova lica nisu navršila dvadeset i jednu godinu (član 452. stav 2) (Đurđić, 1998, 295).

¹⁵ U odnosu na krivičnopravni tretman maloljetnika, sudovi nadležni za postupanje prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela mogu se klasifikovati u nekoliko institucionalnih modaliteta. To su, prije svega, specijalni i posebni sudovi za maloljetnike sa posebno kvalifikovanim kadrovima i pomoćnim socijalno-psiho-pedagoškim službama u okviru ili izvan suda, kao i sudovi za maloljetnike kao posebna odeljenja specijalizovanih sudova nadležnih za rješavanje nedozvoljenih ponašanja iz porodičnih odnosa (tzv. porodični sudovi), zatim, sudovi za maloljetnike kao posebna odjeljenja (vijeća) redovnih sudova opšte nadležnosti i redovni krivični sudovi u okviru opšte nadležnosti (Carić, 1971, 87-92).

¹⁶ U postupku prema maloljetnicima isključena je opšta javnost i postupak je hitan. Suđenje u odsustvu maloljetnika nije dozvoljeno i obaveza je svih učesnika u postupku da prema maloljetniku postupaju obazrivo. Maloljetnik može imati branioca od samog početka pripremnog postupka pa sve do okončanja postupka. Posebna je uloga organa starateljstva u postupku. Učešće organa starateljstva predstavlja specifičnost maloljetničkog krivičnog pravosuđa kojom se izražavaju elementi socijalne zaštite. Pravni autori saglasni su u mišljenju da po Zakonu iz 1976. godine organ starateljstva nema status procesnog subjekta. Njegova pozicija je neutralna, budući da se ne nalazi ni na strani optužbe ni na strani odbrane. U tom smislu, ovaj organ nema svojstvo „zastupnika maloljetnikovog interesa“, već njegovo učešće u postupku proizilazi iz generalne nadležnosti za preduzimanje zaštitnih mjera prema maloljetniku. Rezultati kriminoloških istraživanja, sprovedenih u poslednjoj deceniji prošloga vijeka, daju za pravo ozbiljnom razmatranju prijedloga da organ starateljstva treba da dobije ovlaštenje

U Zakoniku o krivičnom postupku od 26. decembra 2001. godine postupak prema maloljetnicima regulisan je odredbama glave XXIX.

Iz krivičnog postupka prema maloljetnicima proističe potreba za ispitivanje ličnosti i potreba maloljetnika. Određivanje i zastupanje njegovog interesa podijeljeno je između više subjekata, bez obzira na njihovo formalno svojstvo procesnopravnog subjekta: suda, javnog tužioca, organa starateljstva, roditelja, branioca. Pretpostavlja se da određena ograničenja u vršenju prava, motivisana potrebama zaštite maloljetnika kao ličnosti u razvoju i njegovom nesposobnošću da samostalno odredi sopstvene interese - zadiru u samu suštinu maloljetnikovih ljudskih prava, mijenjajući njihov smisao. Smatra se da su ograničenja maloljetnikovih prava dvostruka: zbog kršenja objektivnog prava i zbog posebnih „potreba za zaštitom“.

Sprovođenje novog koncepta prava djece proističe iz odredaba Konvencije o pravima djeteta iz 1989. godine koje maloljetnom delinkventu pružaju veći dio univerzalno prihvaćenih garancija ljudskih prava (Obretković, 1996v, 145). Otuda se u naučnoj i stručnoj javnosti postavlja sve veći broj zahtjeva za daljom izgradnjom, osavremenjivanjem i oplemenjivanjem reakcije na maloljetničko prestupništvo, što u svojoj osnovi mora imati podesnu pravnu proceduru za utvrđivanje stvarne krivične odgovornosti maloljetnika i izricanja pravične sankcije. Pored neophodnih reformi materijalnog krivičnog prava (vrste sankcija, kriterijumi za izricanje i sl.), potrebno je da se pravila krivičnog postupka prilagode modernim standardima ljudskih prava, tako što će garantovati dosljednu i potpunu zaštitu prava maloljetnika kao procesnog subjekta (Obretković, 1996g, 53).

3. ZAKLJUČNE CRTICE

Sam naziv ovog rada, kao i njegovi dijelovi, pa i zaključne crtice, jasno ukazuju na namjeru autorki da ovo bude tek početak, uvod u raspravu o osnovnim bitnim pitanjima kriminologije i njenih srodnih disciplina, penologije, viktimologije, s ciljem obnovljenog tumačenja već postojećih saznanja ili, pak pokušaja ustanovljenja novog „svjetla“ u tim domenima, ali u potpuno promijenjenim savremenim društvenim i ekonomskim okolnostima.

U Republici Srbiji je na snazi Zakon o maloljetnim učinocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica (2005). U osnovnim odredbama naglašava se da se odredbe ovog zakona primjenjuju prema maloljetnim učinocima krivičnih djela i prema punoljetnim licima kada im se sudi za krivična djela koja su učinili kao maloljetnici, kao i na lica koja su krivično djelo učinila kao mlađi punoljetnici. Donja starosna granica ispod koje ne postoji mogućnost primjene bilo kakve krivične sankcije niti druge mjere koje ovaj zakon predviđa - četrnaest je

za podnošenje žalbe na sudsku odluku o krivičnoj sankciji prema maloljetniku. (Položaj maloletnika u prekršajnom i krivičnom postupku i zaštita njegove porodice sa aspekta mesta i uloge socijalne zaštite, Zavod za proučavanje socijalnih problema Grada Beograda, Beograd 1992. U: Obretković, 1995b, 51).

godina. Lica do četrnaest godina imaju u krivičnompravnom smislu status djeteta i prema njima se primjenjuju propisi koji regulišu porodične odnose.

Maloljetnik je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo četrnaest, a nije navršilo osamnaest godina. U okviru ovih granica, razlikuju se mlađi maloljetnici (lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo četrnaest, a nije navršilo šesnaest godina) i stariji maloljetnici (lica koja su u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršila šesnaest, a nisu navršila osamnaest godina). U pogledu uzrasta učinioca (član 3. Zakona) postoji i kategorija mlađih punoljetnih lica ili lica koja su u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršila osamnaest godina, a u vrijeme suđenja nisu navršila dvadeset jednu godinu.

Ove početne odredbe Zakona o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnompravnoj zaštiti maloljetnih lica, zatim, dalje, krivične sankcije, propisivanje vaspitnih naloga, principi vođenja krivičnog postupka prema maloljetnicima i principi sankcionisanja mladih za nedozvoljeno ponašanje, izvršenje sankcija izrečenih maloljetnicima i zaštita djece kao žrtava - sastavni su dio ovog zakona. U primjeni je od januara 2006. godine, dakle, sada već osamnaestu godinu. Skoro, pa punoljetstvo. Zato, s početka rada, neophodno je vratiti se na ovu tačku još nezatvorenog kruga i u naučnom i stvarnom smislu načiniti još jedan ili još mnogo nastojanja da djeca i osobe u njihovom okruženju budu i ostanu bezbjedne. Samodovoljnost ovog zakona ili apsolutna nekonzistentnost postupanja društva, pravosuđa, centara za socijalni rad, porodice i škole - čine razmatranje promjena u ophođenju hitnim. Sustizanje tih ljudskih postupaka u odnosu na tehnologiju, vještačku inteligenciju i laku dostupnost informacijama - skoro da trku čini već izgubljenom. Zato je i neophodno osvrnuti se na prošlost, jer je povratak u budućnost u stvari mjera opstanka.

Literatura

- Atanacković, D. 1988. *Penologija*. Beograd: Naučna knjiga.
- Aćimović, M. 1937. *Krivično pravo, knj. prva, Opšti deo*. Subotica: Gradska štamparija.
- Avramović, S., Stanimirović, V. 2018. *Uporedna pravna tradicija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Pravni fakultet.
- Vodič Istorijskog arhiva Niš. 1996. Niš: Istorijski arhiv Srbije.
- Grupa autora. 1959. *Mala enciklopedija Prosveta*. Beograd: Prosveta.
- Grupa autora. 1962. *Enciklopedija leksikografskog zavoda*. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.
- Grupa autora. 1967. *Opšta enciklopedija Larus*, Beograd: Vuk Karadžić.
- Đurđić, V. 1998. *Krivično procesno pravo: tok krivičnog postupka*. Niš: SKC.
- Živanović, T. 1967. *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804-1865*. Beograd (472-4). U: Nikolić, D. 1991. *Krivični zakonik Kneževine Srbije*. Niš: Gradina.
- Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V., Kostić, M. (2012). *Kriminologija*. Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta.
- Kostić, M. 2002. „Formalna društvena kontrola i maloletnički homicid“. U: *Pravni život. Tematski broj, Pravo i svetski poredak*. - Beograd : Udruženje pravika Srbije, (51), knj. 469, tom 1, br. 9, 573-586
- Nikolić, D. 1991. *Krivični zakonik Kneževine Srbije*. Niš: Gradina.

- Obretković, M. (a). „Maloletnički sud i prava maloletnika“. U: Janjić-Komar, M., Obretković, M. (1996). *Prava deteta prava čoveka*. Beograd: Dosije, Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo.
- Obretković, M. „Zaštita prava maloletnika kao okrivljenog u krivičnom postupku“. U: Janjić-Komar, M., Obretković, M. (1996v). *Prava deteta prava čoveka*. Beograd: Dosije, Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo.
- Obretković, M. „Krivični postupak prema maloletnicima (načela postupka i zaštita prava okrivljenog)“. U: Janjić-Komar, M., Obretković, M. (1996g). *Prava deteta prava čoveka*. Beograd: Dosije, Udruženje pravnika Srbije za socijalno pravo.
- Perić, O. 1995. *Komentar krivičnopravnih propisa o maloletnicima*. Beograd: „Sl. glasnik“.
- Položaj maloletnika u prekršajnom i krivičnom postupku i zaštita njegove porodice sa aspekta mesta i uloge socijalne zaštite*. (1992). Beograd: Zavod za proučavanje socijalnih problema Grada Beograda. U: Obretković, M. (1995b). Krivični postupak prema maloletnicima (načela postupka i zaštita prava okrivljenog), Aktuelna pitanja maloletničke delinkvencije i mere za obezbeđivanje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku, Srpsko udruženje za krivično pravo, Kopaonik 26-30. mart 1995.
- Simović, M. et. al. 2021. *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*. 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Banja Luka: Službeni glasnik Republike Srpske.
- Simović, M. et. al. 2021. *Maloljetničko krivično pravo*. 3. izmijenjeno i dopunjeno izd. Laktaši: Grafomark.
- Simović, M. et. al. 2021. *Krivično procesno pravo. II (Krivično procesno pravo – posebni dio)*. 5. izmijenjeno i dopunjeno izd. Istočno Sarajevo: Pravni fakultet.
- Srzić, N., Stajić, A., Lazarević, Lj. 1979. *Krivično pravo SFRJ – opšti deo*. Beograd: Savremena administracija
- Taranovski, T. 1996. *Istorija srpskog prava u Nemanjičkoj državi*. Beograd: NIU „Službeni list“
- Jasić, S. 1968. *Zakoni starog i srednjeg vijeka*. Beograd.
- Hirjan, F., Singer, M.. 1978. *Maloljetnici u krivičnom pravu*. Zagreb: Informator.
- Carić, A. 1971. *Problemi maloljetničkog sudstva*. Split: Savez društava defektologa Jugoslavije.

Propisi i sudske odluke

- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 47 od 14. jula 1994.
- Zakon o krivičnom postupku, „Sl. list SFRJ“, br. 4/77, 36/77, 60/77, 14/85, 26/86, 74/87, 57/89, 3/90.; Sl. List SRJ br. 27/92, 24/94.
- Zakonik o krivičnom postupku, „Sl. list SRJ“, br. 70/ 2001.
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 47 od 14. jula 1994.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Sl. glasnik RS“, 85/2005.
- Kranjčić, S. (ur). 1890. *Kazneni zakon o zločinstvima, prestupcima i prekršajima*, od 27. maja 1852. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana.
- Krivični zakonik Srbije i Crne Gore, „Sl. list SFRJ“ br. 44/76, 36/77, 56/77, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90, „Sl. list SRJ“ br. 35/92, 37/93, 24/94.

HISTORICAL AND LEGAL OVERVIEW OF THE LEGAL POSITION OF DELINQUENT YOUNG PEOPLE IN OUR COUNTRY

Dr Miomira P. Kostic

*full professor, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia, kosticm@prafak.ni.ac.rs;
<https://orcid.0000-0002-1802-7733>*

Dr Marina M. Simovic

*full professor, Faculty of Legal Sciences of the Pan-European University "Apeiron" in Banja Luka, Secretary of the Ombudsman for Children of the Republic of Srpska,
marina.simovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>*

Summary: *The history of criminal protection and child responsibility in our country can only be judged on the basis of preserved legal monuments. The most significant preserved legal monument of the Middle Ages in the Serbs was Dušan's Code, which does not contain provisions that would explicitly indicate special rules on the protection, responsibility and punishment of minors. Only in the second half of the 19th century, in May 1847, an amendment to the Penal Code for burglary and theft was adopted in Serbia, which for the first time precisely distinguishes the category of juvenile offenders. According to the Criminal (Penal) Code for the Principality of Serbia from 1860, being a minor was a circumstance that excluded sanity. The physical and psychological integrity of the child was protected by a series of incriminations against infanticide, abortion, sexual offenses and child abuse and neglect. The Criminal Code of the Kingdom of Yugoslavia from 1929 divided all perpetrators of criminal acts up to the age of twenty-one, when they reach the age of majority, into several categories. This Code expanded the range of provisions on child protection.*

After the end of the Second World War, children began to enjoy protection from all criminal offenses on an equal basis with adults. Nevertheless, certain forms of specific criminal law protection of children against criminal acts that attack or threaten the specific goods and interests of children, related to their age, are prescribed. According to the general part of the Criminal Code from 1947, it was stipulated that perpetrators under the age of fourteen are not criminally responsible for the committed crime. The most significant changes in the position of juvenile delinquents in our criminal law were made by the Law on Amendments to the Criminal Code from 1959. According to the basic provisions of the Criminal Code of Serbia and Montenegro from 1976, the age limits established by the Law on Amendments and Supplements to the Criminal Code from 1959, as well as the rules on the type of criminal sanctions that can be imposed on juvenile delinquents, have been retained. Since 2005, in the Republic of Serbia, special juvenile criminal legislation and the Law on juvenile offenders and criminal protection of minors have been in force.

Key words: *youth; juvenile delinquency; guilt; history; Serbia.*